

ЛИТЕРАТУРА БЕЗ КРИТИЦИ, ЧЕТЕНЕ ЗА УДОВОЛСТВИЕ, ПРЕПОДАВАНЕ ВСТРАНИ ОТ КАНОНА

Албена Вачева

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. Статията е аналитичен опит да се обяснят новите тенденции в българската литература. През последното десетилетие книжният пазар показва постоянна тенденция на търсене и продажба на лайфстайл романи, които са много популярни сред четящата публика, включително студентите. Една от най-големите части от този вид писане включва така наречената литература за жени, написана от жени, или чиклит. Фокусът на статията е поставен върху анализа на две много популярни и лесно забележими ориентации в тези текстове – едната, която се опитва да отрази някои особености, ценности и норми, характерни за българската традиционна култура (илюстрирани с примери от романа „Нишка“), и втората – която манифестира тенденциите на новата, трета вълна феминизъм (показани чрез „Йога, любов и други митове“). Сред ключовите въпроси в статията е как този вид писане да се анализира и обясни в контекста на университетското обучение по литература и защо е необходимо това да се прави.

Ключови думи: лингводидактология; чиклит; лайфстайл; съвременен феминизъм; литература; романи от жени за жени

Все по-често напоследък в университетските аудитории, когато се получи дискусия по един или друг проблем на съвременната българска литература, разговорът сякаш по естествен начин се отмества по посока извън учебната програма. Най-често примерите, които се получават, и илюстрациите на тезите се свързват с текстове, които се определят като част от съвременната „популярна литература“. И по-конкретно – върху текстове на автори (основно жени), които са широко нашумели, за които се говори и пише, които оформят представите на днешния съвременен четящ човек за лайфстайл.

Тези ситуации не са нови, но те не много често предизвикват вниманието на литературоведите, най-малкото и поради това, че изискват цяла поредица от нови изследователски практики при анализа на явлениято. Съществува и още едно предизвикателство: изследванията трябва да изградят и приложат

подход, чрез който университетското преподаване да се приближи в максимална степен до преките интереси на студентите. Самото приближаване обаче не би следвало да бъде едностранно и да се осъществява единствено под силния натиск на процесите в писането днес. Необходимо е да се постигне баланс между учебните програми, целящи да формират професионална литературна компетентност, и онези текстове, които самите читатели (в случая студентите) избират да формират знанието им за литературата. И да мултиплицират това знание, връщайки се в аудиториите вече като учители в средното образование.

В предишни две публикации (Vacheva 2024a, Vacheva 2024b) извеждам тезата, че голяма част от съвременната литература, писана от жени и определяна по различен начин (чиклит, литература от жени за жени, дамска проза и т.н.), е в някаква степен отражение на тенденции, определящи облика на феминизма от последните две десетилетия. Ключов за мащаба на промените е технологичният бум, който позволява трансгранична комуникация и разоряване на идентичностите, в това число и посредством изграждането на виртуални такива. И поради тази причина може да се настоява, че разбирането на художествения текст основно посредством практиките на затвореното четене би дало частични резултати, които биха били трудно приложими в образователния процес. Трудността идва от там, както се спомена и по-горе, че литературно-критическата компетентност на студентите вече не е формирана основно от училищните програми по литература (както предимно се случва по времето на тоталитарния режим в България например), а е доста по-широка. Немалка част от нея се изгражда от популярната култура, която, базирана на технологиите и социалните мрежи, позволява интерактивно четене, *четене с участие*. Наблюденията върху читателски групи в интернет показват, че на практика, читателите са активни критици, включват се в разнообразни дискусии, изказват с критическа категоричност мненията си и се аргументират през житейски практики и събития. Всичко това се пренася и в аудиториите, където разговорите за естетика, художественост, традиции и иновации в литературните тенденции с лекота преминават върху въпроси на идентичността (индивидуална и групова), която се аргументира с една, може да се нарече, философия на ежедневно. В нея личният опит се пресича с езотерично знание, с клиширани (най-често медийни и преминали в литературни текстове) формули от обобщена опитност, с немалка мистика и тайнственост, както и с елементи от едни или други конспиративни теории, също със сериозно присъствие на книжния пазар. Резултатът от това е една мотивирана чрез текстовете на популярната литература съпротива срещу по-голямата част от изграждащата учебната програма литературен компендиум.

Анализирайки редица проучвания, посветени на въпроси, свързани с младите хора и с нагласите на момичетата в частност, Акейн Кенай отбелязва, че в тях се „подчертават възможностите на онлайн блоговете и социалните

мрежи“ и „по-специално [възможността им], да доставят овластяващи пространства или инструменти, които младите хора могат да използват, за да договорят идентичности, да се свързват и да се развиват“ (Kanai 2015, p. 85). Интернет базираните платформи са се превърнали не просто в значим източник за разпространение на информация за нови книги, а в механизъм, при който дискусиите върху прочетеното отразяват специфичните личностни нагласи на читателите.

Тази тенденция в четенето неминуемо се отразява, от една страна, и активно формира насоки в писането, от друга, които стават все по-популярни и разширяват своя пазарен дял. Пазарното им присъствие се формира според търсенето и механизмите на популярната култура, като за целта мнението на професионалните критици не оказва особено въздействие върху тези процеси. Напротив, макар че се изискват доста специализирани изследвания, началните прочити дават основание да се отбележи, че то е в отстранена позиция и често пъти е обект на омаловажаване от страна на читателите. По същия начин, по който голяма част от литературата, включена в критически разработения учебен компендиум, е обект на критика или на отрицание при дискусии в аудиториите.

В тази връзка, с особена тежест, въпреки очевидността на отговора, стои въпросите, които задава Лорета Георгиевска-Яковлева, а именно: „Дали липсата на професионална експертиза по конкретно литературно явление отваря пространство за „изкривени“ интерпретации, и 2. Могат ли, при липса на експертно мнение, читателите „правилно“ да се информират за определен литературен жанр?“ (Georgievska-Jakovleva 2019, p. 30). И – в търсене на приближаването между съвременните тенденции и литературната компетентност – как наличната експертна оценка да се валидизира и да придобие социална тежест при формирането на читателските вкусове? В тази посока е и наблюдението на Иван Иванов за „разминаванията в оценките за културния продукт между потребители и авторитетната критика [...], която често става жертва на определени социални групи, които намират в дигиталния свят от третото хилядолетие подходяща среда за огласяване и разпространение на редица незабелязвани или потискани проблеми, теми и социални конфликти“ (Ivanov 2023, p. 491). В допълнение може да се каже, че тази усложнена перспектива, която се открива в полето на критиката дава основания на масовия читател/потребител на културен продукт да се чувства рецептивно освободен и да предлага тълкувания, покриващи се със собствените му познания и „усещания“ за смисъла.

Връщайки се отново в логиката на Лорета Георгиевска-Яковлева, че „всеобщото неприемане и всеобщото обезценяване, без да се изследват различните ефекти на литературата и променените условия, в които тя се създава“ (Georgievska-Jakovleva 2019, p. 33) е неработещо, се открива критическа

ниша, която би могла да бъде продуктивна за работата с този тип текстове. От една страна, фактът, че тази литература има сериозен пазарен дял, което означава и читатели. От друга страна, тези читатели са с определени художествени вкусове, които манифестират и отстояват публично. При това не само в социалните мрежи и различни читателски форуми, а и в университетските аудитории, дава основание за проучвания, които да анализират мащабите и процесите в самите литературни тенденции на съвремението ни.

Сред възможните първи стъпки е класифициране, доколкото е възможно предвид мащабите на явлениято, на самата литература, писана от жени и предназначена за жени. На този етап тясно естетически критерии биха били неприложими, поради което е необходимо да се потърси средоточието между социалната тежест на текста и доколко той отразява някакви, макар и временни, модели на писане и тематичен обхват. Входна точка може да бъде лесно разпознаваемият маркер *литература от жени за жени*. Понятието *женско писане* навлиза в българската критическа традиция през 90-те години на XX век, като търси своите основания в българската литература назад във времето – до епохата на Възраждането. При това то среща известна съпротива с оглед на употребите си спрямо едно или друго женско творчество¹. Прегледът на съвременните текстове дава основание да се настоява на това, че това понятие е в много по-голяма степен приложимо към съвременните текстове, за които става дума, отколкото към онези, писани от жени, които изграждат литературния канон.

Тенденциите, които се открояват в тази връзка, са няколко, като две от тях са отчетливо забележими. Едната е свързана с опитите да се реконструира фолклорната традиция, а другата прави опит да представи сексуалността на съвременната жена и нейния изразен индивидуализъм. Представителна за първата тенденция е книгата „Нишка“ на Виктория Бешлийска, а за другата може да се посочи (независимо от силната конкуренция от подобни текстове) „Йога, любов и други митове“ на Виктория Пенкова.

На пръв прочит двете тенденции сякаш са в противоречие една спрямо друга, доколкото в тях се отразява сблъсъкът на колективното с откритата през сексуалността женска азовост. В интервю с Мария Калинова Виктория Бешлийска заявява: „Загова „Ние съм“ в романа „Нишка“ е моят отговор на тревожно замитащата всичко вълна на егоцентризъм, превърнала се в културна и социална норма. То е опит да видим как един семеен модел може да се превърне в начин за превъзможване на социалното разделение днес, което в нашия, българския случай води не само до обществени, но и до културни и политически дисфункции“ (Kalınova 2024, p. 6).

Това „ние“ при Виктория Бешлийска концептуализира по специфичен – и в същото време достатъчно добре познат начин, колективното в ключовете на консервативното. „Мисля жената като природа – споделя авторката в

цитираното интервю, – като универсум и в същото време като универсалия“ (Kalinova 2024, p. 6). Натурализацията на женското е идеологическа социална визия, отразена и в литературата, срещу която въстават още най-ранните феминистки – от т. нар. *първа вълна*. Това, което всъщност прави Виктория Бешлийска, е да създаде ретроспективен в идеологически план текст, който съответства на съвременните консервативни нагласи. Това е моделирано писане, което придава актуалност и разпознаваемост за темпоралните, но определящи търсенето нагласи на читателската аудитория. Този подход е съзнателно следван и изграждан от авторката, която познава тенденциите в съвременната литература и работи така, че да се положи (през творчеството си) в литературното поле спрямо определени тенденции. Виктория Бешлийска притежава специализирано знание за каноничните стереотипизации и с увереност твърди, че липсата на критически авторитети или мълчанието на хората, притежаващи литературнокритическа експертиза, правят възможно уподобяването на нейното творчество с това на Мария Лалева и Розмари де Мео.

Тук може да се добави, че въпросът за критиката предполага множество различни отговори и единият е, че безпокойството на авторката не е към цялостния критически дискурс, който е маргинализиран от общи процеси в популярната култура. Поради това критиката няма особено влияние при определянето на литературните вкусове, а те се формират спрямо модели, изграждащи принципите на съвременната ни „втечнена модерност“ (по Зигмунт Бауман) и лайфстайл култура. Безпокойството на авторката за отслабената роля на критиката – може да се допусне с известна категоричност – е затова, че критическият прочит е инструмент на литературната историография, а тя е ключова за формирането на образователния канон. И в случая мълчанието на критиката – или смълчаването ѝ под натиска на всичко онова, което е припознавано от публиката като *celebrity*, създава препятствия пред канонизацията, а не пред читателската рецепция.

„Нишка“ съзнателно следва принципи, които са значително по-различни от тези, които са в основата на първия роман на авторката. В „Глина“ цялостната сюжетна контекстуализация е положена върху етнографски реконструирани принципи на функциониране на колективната култура, докато „Нишка“ се полага основно в градска среда. Героините, дори и тези от края на XIX век, се различават на общия фон от действащи лица, а сюжетът се гради около тяхната активност и изборите, които правят. На места връзките в текста са твърде свободни, а „магически-фолклорното“, заради което се появяват аналогии с Мария Лалева и Де Мео, е сведено по-скоро до намек, отколкото до водещ похват. В този роман на Виктория Бешлийска водещо е социалното – жените героини са реално действащи лица, а техните действия са тези, които променят социалната реалност. Или поне тази, която изгражда авторката в книгата си. Самите персонажи са достатъчно смели, за да прибегнат до трудни за въз-

приемане в средата им действия, но от друга страна, не са дотам еманципаторски обосновани, за да доведат до трайни промени в общите нагласи към социалните роли на жената.

Социалността, за която стана дума, е необходима на авторката, за да мотивира връзката с етнографията и фолклора, възприемани като генератор на общностни връзки. Това е една от възможните причини, поради които фикционалното на много места в текста търси своите културни мотивации, опитвайки се да изпълни очакванията на читател(к)и с различен профил, но с по-консервативен уклон, като цяло. Това е напълно в разбирането на Виктория Бешлийска за натурализацията (оприродняването) на жената и половата ѝ отговорност за удържане на определен културен ред и свързаните с него представи.

По различен начин е изграден текстът на Виктория Пенкова „Йога, любов и други митове“. Тук социалността е като цяло изключена, а водещият принцип на главната героиня е любовта в нейните предимно удоволствени измерения. Текстът е изграден така, че напълно да отговори на очакванията на читателска аудитория, за която медийните образи на популярните личности (в това число и тези, които са постигнали бърза и кратка популярност) са определящи като модел и визия за собствения им живот. Хуморът (комбинация от популярни и банализирани фрази и нерядко находчиви авторски хрумвания) е интегрална част в опита за разширяването на жанровите граници на текста. Провокациите, най-често под формата на резки (иронични или хумористични) смени в разказването, са част от усилието на авторката да държи романа на ръба на писането, характерно за чиклита и съвременния лайфстайл.

За поддържането на този подход подпомага и самото изграждане на героиня – Моника Круз не е пример за идеална героиня (от гледна точка на масовия сюжетен модел) нито по отношение на реализацията си, нито с оглед на избора си на партньор. Скоро разведена, „привлекателната и в зебло кръстоска от Моника Белучи и Пенелопе Круз“ (Penkova 2024, p. 5) се увлича в сексуална и любовна авантюра със случайно срещнат мъж. Самата героиня е представена като достатъчно умна млада жена, която (един отчетливо изведен кинематографичен похват) може да наблюдава всяка ситуация отстрани, дистанцирайки се от случващото се, докато в същото време е потопена в нея. Това тушира психологизма и развитието на характера, защото самата тя изглежда напълно завършен персонаж, който влиза и излиза от ситуациите с достатъчно чувство за дистанция и ирония и сякаш остава непроменен. В резултат на това успехът в края на краищата се осъществява като успех спрямо самата себе си. Героинята, подобно на много други жени, движещи фабулното развитие в романите за съзряването (в случая за „30-годишни“, както го определя Пенкова в телевизионно интервю²), стига до осъзнаването на факта, че тя е достатъчно ценна такава, каквато е и не се налага да се променя, за да спечели любовта. Тя

намира силата у себе си, за да се справи с най-голямото предизвикателство на този етап от живота си – любовната (и сексуалната) си зависимост от Кучкаря, и демонстрира сила и самостоятелност. „Изведнъж чувам изтракването на Дивата жена в кокалите си и по жилите ми потича абсолютно въодушевление. Че съм жива! Че съм себе си! Точно такава, каквато съм. Секси, забавна, драматична, мъничко отчаяна, безнадеждно разпиляна, неизлечима фантазьорка и непоправима романтичка. Стопроцентова митична жена до мозъка на великолепните си кости!“ (Penkova 2024, p. 307).

И двата романа са изградени така, че да отразят напълно съзнателното намерение на авторките да следват определени тенденции в съвременното писане. В зависимост от това какво се опитват да формулират като крайна интенция, в тях напълно инструментално се срещат всички онези „концепти“ на днешното – етнография, доза мистика, свързана с фолклорни реминисценции, родови връзки, от друга страна – йога, ретрийт, хюман дизайн, отново мистика, но с други културни основания, и други, които читателите не просто разпознават с лекота, но и вероятно очакват да открият. Популярната култура държи в активен оборот и непрекъснато ремаркетира тези тенденции, което неминуемо ги полага и в обсега на литературата. Което, на свой ред, превръща този тип литература в генератор на конструкти от популярната култура и масовото четене. Тази перспектива дава сериозни основания за критически анализи, което, на свой ред, ще формира компетентности за четене и рецепция.

БЕЛЕЖКИ

1. Виж например по този въпрос увода на сборника „Неслученият канон. Български писателки от Възраждането до Втората световна война“, в който Милена Кирова настоява, че „жените избягват опита да експериментират в границите на жанровото, а и по-общо на поетическото статукво“ (Kirova 2009a, p. 16). А в анализа за поезията на Елисавета Багряна е казано, че „Друга особеност, която помага и предполага лесната рецепция на Багряна, без да бъде ясно проблематизирана и всъщност дори огласена от критиката, е един особен компромис в лирическата идентификация, едно просто заместване на представите за „мъжки“ и „женски“ субект, за полови роли“ (Kirova 2009b, p. 256).
2. Видеозаписът от разговора на журналистката от телевизия „Евронюз“ Диана Радева с Виктория Пенкова по повод на романа е поместен на следния адрес <<https://euronewsbulgaria.com/news/26460/yoga-lyub>>

ЛИТЕРАТУРА

- БЕШЛИЙСКА, В., 2024. *Нишка*. София: СофтПрес.
- ВАЧЕВА, А., 2024а. „Значиии... Не такова продължение очаквах“. Читатели, коментатори, мрежови интерпретации. *Литературна мисъл – Literary Thought*, Т. 3, с. 90 – 101.
- ВАЧЕВА, А., 2024б. Постфеминизъм с таблоидни черти. *Литературата – Literature*, Т. 33, с. 388 – 404.
- ГЕОРГИЕВСКА-ЈАКОВЛЕВА, Л., 2019. Чик литературата во македонски и хрватски контекст. *Спектар*, Т. 73, с. 25 – 40.
- ИВАНОВ, И., 2023. Литература и кино в епохата на глобализацијата – фрагменти от дебата за културната хибридизација през XXI век. *Чуждоезиково обучение – Foreign Language Teaching*, Т. 50, № 5, с. 482 – 499.
- КАЛИНОВА, М., 2024. Никое настояще не е самородено. Разговор с Виктория Бешлийска. *Литературен вестник*, бр. 35, с. 6 – 7.
- КИРОВА, М., 2009а. Жените и канонът: мярката, която не е една. В: КИРОВА, М. (съст.). *Неслученият канон. Българските писателки от Възраждането до Втората световна война*. София: Алтера, с. 9 – 46.
- КИРОВА, М., 2009б. Между пътя и мястото. За половата идентичност на текста-Багряна. В: КИРОВА, М. (съст.). *Неслученият канон. Българските писателки от Възраждането до Втората световна война*. София: Алтера, с. 253 – 276.
- ПЕНКОВА, В., 2024. *Йога, любов и други митове*. София: Сиела.

REFERENCES

- BESHLYISKA, V., 2024. *Nishka*. Sofia: SoftPres.
- GEORGIEVSKA-JAKOVLEVA, L., 2019. Chik literaturata vo makedonski i hrvatski kontekst. *Spektar*, vol. 73, pp. 25 – 40.
- IVANOV, I., 2023. Literatura i kino v epohata na globalizatsiyata – fragmenti ot debata za kulturnata hibridizatsia prez XXI vek. *Chuzhdoezikovo obuchenie – Foreign Language Teaching*, vol. 50, no. 5, pp. 482 – 499.
- KALINOVA, M., 2024. Nikoe nastoyashte ne e samородeno. Razgovor s Viktoria Beshlyiska. *Literaturen vestnik*, no. 35, pp. 6 – 7.
- KANAI, A., 2015. Thinking beyond the Internet as a Tool: Girls' Online Spaces as Postfeminist Structures of Surveillance. In: BAILEY, J. and STEEVES, V. (eds.). *eGirls, eCitizens. Putting Technology, Theory and Policy into Dialogue with Girls' and Young Women's Voices*. Ottawa: University of Ottawa Press, pp. 84 – 106.
- KIROVA, M., 2009a. Zhenite i kanonat: myarkata, koyato ne e edna. In: KIROVA, M. (ed.). *Nesluchenyat kanon. Balgarskite pisatelki*

ot *Vazrazhdaneto do Vtorata svetovna vojna*. Sofia: Altera, pp. 9 – 46.

KIROVA, M., 2009b. Mezhdu patya i myastoto. Za polovata identichnost na teksta-Bagryana. In: KIROVA, M. (ed.). *Neslucheniyat kanon. Balgarskite pisatelki ot Vazrazhdaneto do Vtorata svetovna vojna*. Sofia: Altera, pp. 253 – 276.

PENKOVA, V., 2024. *Yoga, lyubov i drugi mitove*. Sofia: Siela.

VACHEVA, A., 2024a. “Znachiii... Ne takova prodalzhenie ochakvah”. Chitateli, komentatori, mrezhovi interpretatsii. *Literaturna misal – Literary Thought*, vol. 3, pp. 90 – 101.

VACHEVA, A., 2024b. Postfeminizam s tabloidni cherti. *Literaturata – Literature*, vol. 33, pp. 388 – 404.

LITERATURE WITHOUT LITERARY CRITICS, READING FOR PLEASURE, TEACHING OUTSIDE OF THE LITERARY CANON

Abstract. The article is an analytical attempt to explain the new tendencies in Bulgarian literature. In the last decade the book market shows a constant trend of searching and selling lifestyle novels, which are very popular among reading public including students. One of the biggest part of this kind of writing comprises so called literature about women written by women or chick lit. The focus of the article is put on analysing two very popular and easy to see leanings in those texts – one that tries to reflect some features, values and norms typical for Bulgarian traditional culture (illustrated by novel *Thread*), and the second – that manifests the trends of new, third-wave feminism (demonstrated in the novel *Yoga, Love and Other Myths*). Among the key questions in the article is how this kind of writing to be analysed and explain in the context of university teaching of literature and why it is necessary to be done.

Keywords: linguodidactology; chick lit; lifestyle; contemporary feminism; literature; novels about women by women

✉ **Prof. Albena Vacheva, DSc.**
ORCID iD: 0000-0002-8757-700X
South-West University “Neofit Rilski”
66, Ivan Mihaylov St.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: bnv@abv.bg